

دستیابی به سرانه مطلوب فضای سبز شهری، گامی بسوی توسعه پایدار در شهر مشهد

چکیده

یکی از معیارهای سنجش و تعیین شهرهای پایدار، برخورداری از حداقل سرانه فضای سبز است که در ایران وزارت مسکن و شهرسازی با در نظر گرفتن کلیه شرایط اکولوژیکی، سرانه ۷-۱۲ متر مربع را برای نقاط مختلف کشور تعیین کرده است. شهر مشهد با جمعیتی بالغ بر ۲۴۳۱ هزار نفر در سال ۱۳۸۵ و مساحت ۵۷۳۰۷ هکتار پارک، دارای سرانه متوسط ۲/۶ متر مربع پارک و ۶/۶ متر مربع فضای سبز شهری می باشد که این ارقام فاصله زیادی تا سرانه استاندارد فضای سبز در سطح بین المللی (۲۰-۲۵ متر مربع) دارد. در بین مناطق شهرداری مشهد، تنها منطقه ۷ شهرداری با دارا بودن ۱۱/۵ متر مربع سرانه پارک در این محدوده قرار می گیرد.

با مطالعه نقاط قوت و ضعف فضای سبز شهر مشهد نیز می توان گفت که اگر چه در زمینه مدیریت فضای سبز شهری اقدامات موثری توسط شهرداری مشهد صورت گرفته ولی اکثر این اقدامات جنبه فیزیکی داشته و خصوصاً اینکه در طراحی فضای سبز به ارتقاء بهره وری اکولوژیک این فضاها توجه چندانی نشده است. بنابراین چنانچه در مدیریت فضاها فضای سبز شهری به ارتقاء نقش مردم در اداره این فضاها و همچنین افزایش بهره وری اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی آنها بیندیشیم، می توانیم به توسعه پایدار شهرها نیز نائل شویم. یکی از طرق افزایش بهره وری اقتصادی پارکها کسب درآمد از این فضاهاست، که این هدف با رعایت اصول برنامه ریزی و طراحی اکو پارکهای شهری و نیز ارزش گذاری فضاها شهری، بر مبنای میزان تأثیر گذاری اقتصادی آنها بر کاربریهای مجاور خود امکان پذیر خواهد بود.

مدیریت توسعه و پژوهش

گروه مطالعات برنامه ریزی و توسعه پایدار شهری

کد گزارش:
تاریخ گزارش:

در دهه های اخیر پیشرفت و توسعه کشور شتاب و اهمیت ویژه ای پیدا نموده است. رشد و گسترش شهرهای کشور و افزایش شهرهای میلیونی از تبعات این جریان است. آنچه در این شرایط باید به آن توجه خاصی داشت این نکته است که توسعه این شهرها چگونه و به چه صورتی باید صورت گیرد که نیازهای آینده کشور را تأمین نماید. مفهوم توسعه پایدار مبتنی بر ایجاد تعادل بین محیط زیست طبیعی و انسانی است، بر این اساس شهر، به عنوان نقطه تمرکز و تلاقی انسان و طبیعت، علاوه بر کاربریهای مسکونی، تجاری، اداری و ... به مناظر طبیعی و به ویژه فضاهای سبز و باز نیازمند است. در همین راستا با توجه به کمبود منابع (زمین، خاک، هوا و ...) و برای کاهش هزینه های توسعه شهری و ارائه خدمات مطلوب تر و مطابق با اصول توسعه پایدار و در عین حال اقتصادی، مدل‌های ساخت شهری مطرح شده است که تأکید بسیاری بر فشردگی شهری داشته و در این میان بسیاری از کاربریهای سبز شهری را تحت الشعاع تاثیرات خود قرار داده است. از آن جمله می توان به تخریب محیطهای طبیعی شهری و یا تغییر کاربریهای چون باغات و فضای سبز شهری به نفع کاربری مسکونی، تجاری یا اداری اشاره نمود. شهر مشهد به عنوان دومین کلانشهر کشور با وضعیتی اینچنین دست به گریبان است. پایین بودن سرانه فضای سبز در شهر مشهد که متأثر از شرایط اقلیمی و کمبود منابع آب از یک سو و سیاستها و برنامه های توسعه شهری طی دوره های مختلف تاریخی از سوی دیگر نمایانگر عدم توجه به اصول توسعه پایدار شهری است که اخیراً مورد توجه بسیاری از برنامه ریزان و طراحان شهری در سطح جهان قرار گرفته است. بر اساس مطالعات سازمان مسکن و شهرسازی سرانه مطلوب فضای سبز کشور با در نظر گرفتن کلیه مسائل طبیعی و انسانی، بین ۷ تا ۱۲ متر مربع می باشد. این در حالی است که سرانه فضای سبز مشهد (پارک) در حال حاضر ۲/۶ متر مربع است که در افق برنامه شهرداری این میزان به ۱۲ متر مربع افزایش خواهد یافت. البته این رقمی است که تنها با در نظر گرفتن جمعیت شهری محاسبه شده و با توجه به ورود سالانه ۱۷ تا ۲۰ میلیون نفر زائر به شهر مشهد باید این رقم افزایش یابد.

۲- روند توسعه فضای سبز شهر مشهد

زیربنای فضای سبز معاصر که در بر گیرنده پارکها، بلوارها، میادین و جنگل های شهری در مشهد بوده است اکثراً مربوط به سال های آغازین دهه ۴۰ شمسی است که در ذیل تحت عنوان شهرداران وقت مختصراً به آن اشاره می شود.

۱- پارک سازی و جنگل کاری دوره شهرداری آقای شهرستانی ۱۳۴۳-۱۳۴۵. از نکات بارز این دوره احداث پارک های ملت و کورش، بهره برداری از زمین های بایر و گورستان ها : از قبیل باغ کودک، جنگل پایین خیابان (که بعدها تحت عنوان پارک وحدت شناخته شد)، عیدگاه و پارک هشت آباد بنا شده بر گورستان هشت آباد است.

۲- دوره شهرداری آقای بنی اعتماد ۱۳۴۶- ۱۳۵۰. (احداث جنگل تنباکوچی، تکمیل جنگل پایین خیابان، تکمیل گلخانه پارک کودک، توسعه بلوارها و میادین از جمله بلوارهای فرودگاه، فردوسی و وکیل آباد).

۳- از افرادی که در شکل گیری فضای سبز مشهد در آن دوران تاثیر بسزایی داشته اند می توان به آقای اسدی که استانداردهای جدیدی در احداث پارک و خیابان کوهسنگی به کار برد اشاره نمود.

۴- آقای حاج حسن ملک که با احداث و واگذاری پارک جنگلی وکیل آباد گام موثری در شکل گیری و پیدایش یکی از عمده ترین تفرجگاه های مشهد برداشته است از پیشگامان توسعه فضای سبز معاصر محسوب می گردد. در دوره استانداری آقای پیرنیا نیز جنگلهای فرودگاه شکل گرفت که امروزه نقش عمده ای به ویژه از لحاظ پالایش هوا و قابلیت انعطاف و توسعه کاربری فضای سبز دارد. در حال حاضر گسترش فضاهای سبز شهری بیشتر در غالب طرح های توسعه شهری صورت می گیرد.

طرح های توسعه شهری امروز خود، عواملی برای تخریب فضای سبز موجود شهرها هستند. این طرح ها اغلب بدون توجه به توان موجود تهیه می شوند و به همین دلیل باعث می شوند مسیرها یا فضاهای سبزی که به طور طبیعی در حاشیه آبراه، قنات یا رودخانه ای شکل گرفته است تخریب شوند و به کاربری های مسکونی و یا کاربری های دیگر اختصاص یابند و در

عوض زمین های دیگری به عنوان فضای سبز پیش بینی می شوند که گاه تملک و تخریب آنها سالها طول می کشد. آنچه می بایست مورد توجه قرار گیرد «حجم سبز» و «ذخیره سبز» است نه «سطح سبز». بنابراین ضروری است همان گونه که در مورد ساخت کالبدی بخش بی جان شهر برنامه ریزی صورت می پذیرد و پیرامون آن به تعمق می پردازد، در مورد برنامه ریزی بخش جاندار نیز باید برنامه ریزی کرده و به تفکر پرداخت.

در حال حاضر مدیریت فضای سبز شهر مشهد بر عهده سازمان پارک ها و فضای سبز شهرداری مشهد می باشد. اساس نامه سازمان در اجرای ماده ۸۴ قانون شهرداری و مصوبه شماره ۱/۳/۳۴/۲۲۴۶۴ مورخ ۱۳۷۱/۳/۱۹ در آذر ماه سال ۱۳۷۱ رسماً فعالیت خود را آغاز نمود. اهداف سازمان طبق اساسنامه عبارتند از: ایجاد و نگهداری و اداره کلیه امور پارکها، فضای سبز، میادین، وسایل تفریحی، انجام هر گونه تحقیقات علمی و کشاورزی در ارتباط با مسائل فضای سبز و طرح و برنامه ریزی در جهت گسترش این امر و ارائه خط مشی های اساسی و بنیادی می باشد.

۳- ارزیابی سرانه پارک های شهری در شهر مشهد و مقایسه آن با سطح استاندارد:

بر اساس مطالعات و بررسیهای وزارت مسکن و شهرسازی، سرانه متعارف و قابل قبول فضاهای سبز شهری در شهرهای ایران بین ۷ تا ۱۲ مترمربع برای هر نفر است که در مقایسه با شاخص تعیین شده از سوی سازمان ملل متحد (۲۰ تا ۲۵ متر مربع برای هر نفر)، رقم کمتری است. با وجود این، در شهرهای مختلف کشور نیز این رقم، با توجه به ویژگیهای متفاوت جغرافیایی و اقلیمی آنها، با اختلافاتی همراه است که میزان آن را طرح های مصوب هر یک از شهرها تعیین می کنند.

بر اساس اطلاعات شهرداری مشهد تا پایان سال ۱۳۸۷، مساحت کل فضای اشغال شده توسط پارکهای شهری مشهد رقمی معادل ۵۷۳۷ هکتار است که شامل ۲۷۷ پارک شهری در مقیاسهای متفاوت می باشد. بر این اساس با توجه به جمعیت ۲۴۲۷۳۱۶ نفری شهر مشهد، سرانه برخوردار از پارکهای شهری در شهر مشهد، به طور متوسط ۲/۶ متر مربع برآورد شده است که البته در مناطق مختلف با توجه به تفاوت تعداد جمعیت و مساحت پارکها، بسیار متفاوت است. با

احتساب فضاهای سبز تحت اشغال بلوارها، میدین و لچکیها، مساحت کل فضای سبز شهر مشهد ۸۶۴۰۶۱۷۰۵ متر مربع می باشد و بر این اساس، سرانه فضای سبز شهر مشهد برابر با ۶/۶ متر مربع می باشد.

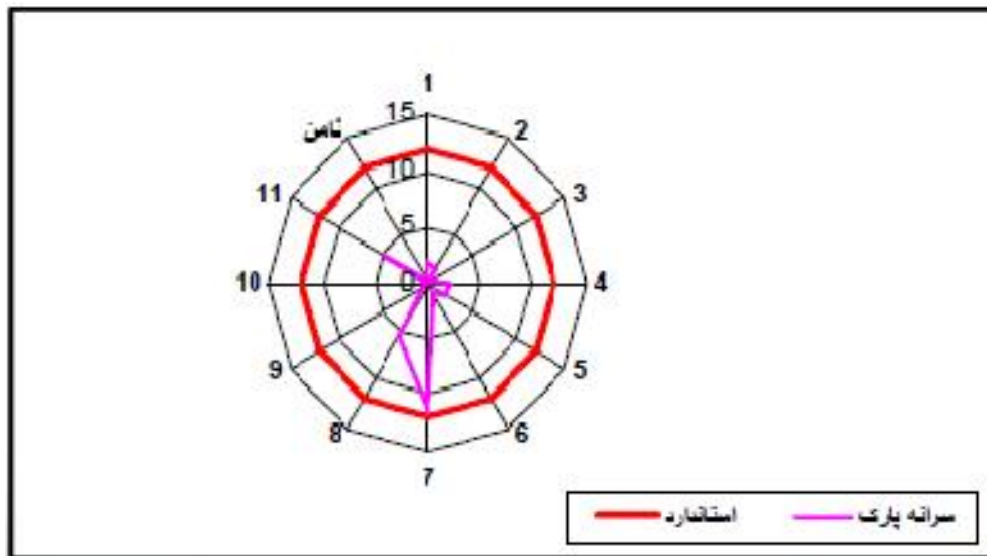
منطقه	تعداد پارک	مساحت پارک	مساحت سایر فضاهای سبز	مساحت کل فضای سبز مناطق (متر مربع)	سرانه فضای سبز	سرانه پارک
۱	۳۲	۳۰۳۵۲۶	۱۰۹۶۴۹	۴۱۳۲۰۸	۴.۱	۱.۷
۲	۴۲	۵۵۴۲۶۳	۳۵۷۸۹۸	۹۱۲۲۰۵	۳.۸۴	۱.۴
۳	۱۳	۸۷۵۴۴	۱۶۵۴۵۷	۲۵۳۰۱۷	۱.۱۴	۰.۲۹
۴	۸	۵۲۰۷۹۳	۱۳۳۳۲۸	۶۵۴۱۳۳	۴.۷	۲.۱۴
۵	۱۲	۲۷۶۷۹۶	۷۹۸۰۵	۳۵۶۶۱۸	۴.۲	۱.۸۵
۶	۳۱	۲۰۷۷۲۵	۲۳۹۹۴۷	۴۴۷۷۰۹	۳.۵۴	۱.۰۵
۷	۱۷	۲۲۲۵۸۳۱	۲۶۰۳۷۳	۲۴۸۶۲۲۸	۲۴.۳	۱۱.۵
۸	۱۰	۵۵۶۹۲۵	۱۶۳۰۸۴	۷۲۰۰۲۷	۱۲.۶	۵.۳
۹	۴۵	۱۴۲۸۹۹	۵۷۵۷۰۷	۷۱۸۶۶۰	۵.۵	۰.۵۶
۱۰	۴۱	۳۱۷۲۳	۵۳۱۷۶۰	۵۶۳۵۳۴	۳.۷	۰.۱
۱۱	۱۹	۸۰۷۹۱۰	۲۸۵۵۱۰	۱۰۹۳۴۵۰	۱۱	۴.۷
ثامن	۷	۲۱۲۹۱.۵	۵۳۰	۲۱۸۲۸.۵	۰.۸۶	۰.۱۹
مجموع	۲۷۷	۵۷۳۷۲۲۷	۲۹۰۳۰۴۸	۸۶۴۰۶۱۸		
میانگین					۶.۶	۲.۶

جدول شماره ۱: تعداد و مساحت کل پارک های شهری مناطق شهرداری مشهد (۱۳۸۷)

بیش از ۷۳ درصد از مساحت کل پارک های شهر مشهد به پارک های منطقه ای تعلق دارد و پس از آن به ترتیب پارک های ناحیه ای، همسایگی و محلی، فضای سبز اجتماعی مورد نیاز شهروندان و زائرین شهر مشهد را در اختیار آنان قرار داده اند.

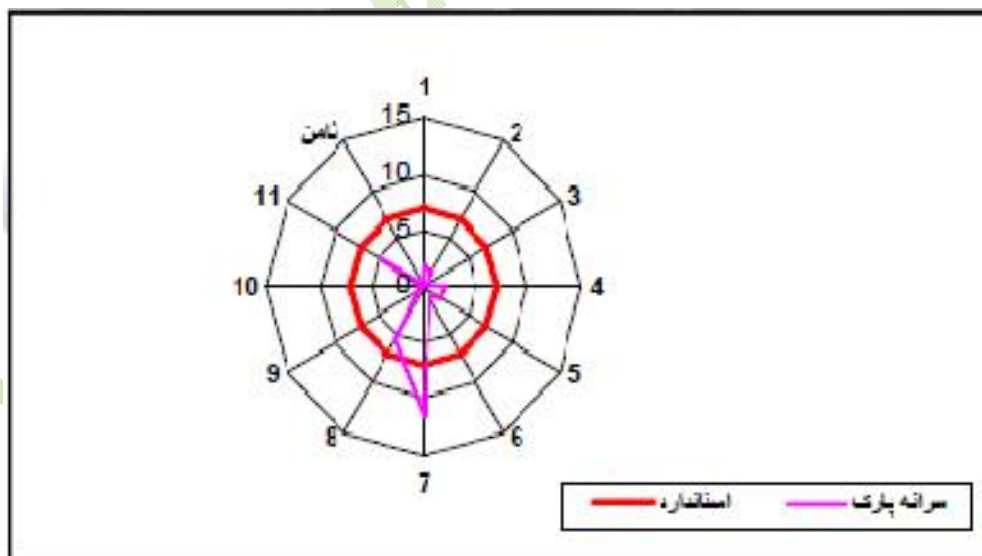
بررسیهای انجام شده در سطح مناطق مختلف شهرداری مشهد و مقایسه سرانه های وضع موجود با سطح استاندارد سرانه ها نتایج زیر بدست آمده است.

اگر سرانه استاندارد فضای سبز (پارک) را ۱۲ متر مربع در نظر بگیریم، به جز منطقه ۷ شهرداری، سایر مناطق به لحاظ برخورداری از فضای سبز، زیر سطح استاندارد قرار می گیرند. نمودار زیر وضعیت مذکور را نشان می دهد.

نمودار شماره ۱: مقایسه سرانه استاندارد و وضع موجود شهر مشهد به تفکیک مناطق شهرداری با در نظر گرفتن حداکثر سرانه استاندارد

در صورتی که حداقل سرانه استاندارد فضای سبز معادل ۷ متر مربع را در نظر بگیریم، منطقه ۷ شهرداری بالاتر از سطح استاندارد قرار گرفته و مابقی فاقد حداقل استاندارد سرانه پارک می باشند. بنابراین تمامی مناطق شهرداری با کمبود جدی فضای سبز شهری به ویژه در بخش پارک ها و بوستان های شهری مواجهند.

نمودار شماره ۲: مقایسه سرانه استاندارد و وضع موجود شهر مشهد به تفکیک مناطق شهرداری با در نظر گرفتن حداقل سرانه استاندارد

۴- فرصتها و تهدیدهای فضای سبز شهری در شهر مشهد

به طور کلی مدیریت فضاهای سبز شهری موضوعی بسیار پیچیده، مهم و حیاتی است. لازمه حفظ و توسعه فضاهای سبز شهری، داشتن برنامه ها و خط مشی های صحیح است فضای سبز شهر مشهد دارای نقاط قوت و ضعف، فرصت ها و تهدیدهایی است که از آن جمله می توان به موارد زیر اشاره نمود:

فرصت ها	نقاط قوت
<ol style="list-style-type: none"> ۱. دارا بودن طرح کمربند سبز شهر مشهد ۲. تأثیر مثبت ایجاد و گسترش فضای سبز (پارک) بر قیمت زمین و مسکن مجاور پارک ها ۳. تأثیرات مطلوب روانشناختی و اجتماعی پارک ها بر شهروندان 	<ol style="list-style-type: none"> ۱. بالا بودن میزان علاقه و مراجعه به فضاهای سبز شهری از سوی شهروندان ۲. قوانین و مقررات موجود در زمینه فضاهای سبز شهری ۳. تهیه طرح جامع فضای سبز شهری
تهدیدها	نقاط ضعف
<ol style="list-style-type: none"> ۱. تخریب باغات شهری و تغییر کاربری فضای سبز شهری ۲. محدودیت های اقلیمی و به خصوص منابع آب ۳. آلودگیهای زیست محیطی، شرایط نامناسب رشد گیاه، اجرای عملیات عمرانی و ساختمانی، اقدامات غیر اصولی به منظور حفظ و گسترش فضای سبز شهری 	<ol style="list-style-type: none"> ۱. عدم نظارت کافی بر حسن اجرای قوانین و مقررات ۲. محدودیت منابع مالی ۳. عدم همکاری و هماهنگی سازمانها و نهادهای مختلف در امر حفظ و توسعه فضای سبز شهری ۴. عدم حضور و فعالیت تشکلهای غیر دولتی در امر مدیریت فضاهای سبز شهری ۵. توزیع نامناسب فضاهای سبز شهری متناسب با بافت فیزیکی و جمعیتی مناطق شهری ۶. کمبود امنیت کافی در فضاهای سبز شهری، به ویژه در پارکهای واحد همسایگی ۷. پایین بودن میزان مشارکت مردمی در امر حفظ و نگهداری فضاهای سبز شهری

جدول شماره ۱: فرصتها و تهدیدهای فضای سبز شهری در شهر مشهد

۵- نتیجه گیری

مفهوم توسعه پایدار مبتنی بر ایجاد تعادل در محیط است و شهرها به لحاظ مکانی مهمترین نقطه تلاقی انسان و محیط می باشند. لذا توجه به شیوه زیست شهری و برنامه ریزی در راستای برقراری تعادل زیست محیطی در شهرها از ضروریات توسعه پایدار شهری است. شهر مشهد با برخورداری از موقعیت سیاسی و منطقه ای خود به عنوان دومین کلانشهر کشور و قطب اصلی جذب توریست در شمال شرق کشور که ناشی از وجود مرقد مطهر امام رضا (ع) است، دارای پتانسیلهای توسعه بیشماری در زمینه های اقتصادی و اجتماعی می باشد. در این راستا مسئله ای که باید مد نظر برنامه ریزان اقتصادی و اجتماعی قرار گیرد این است که توسعه فیزیکی و اقتصادی شهر منجر به ایجاد عدم تعادل و نابودی منابع طبیعی و زیست محیطی منطقه نشود.

بر اساس مطالعات صورت گرفته در مورد تحولات فیزیکی و وضعیت فضای سبز شهری مشهد در دهه های اخیر می توان چنین گفت که فضای سبز شهری تا قبل از سال ۱۳۴۵ و تصویب اولین طرح جامع شهر بیشتر به صورت باغ های شهری بوده است. زیربنای فضای سبز کنونی که شامل پارک ها، بلوارها، میادین و جنگل های شهری است به سال های آغازین دهه ۱۳۴۰ باز می گردد که کاربریهای شهری در غالب طرح جامع شهری تفکیک شده و فضاهای خاصی به پارک ها و فضاهای سبز عمومی اختصاص یافت. اگر چه از این زمان تا کنون سطح اختصاص یافته به این کاربری در شهر مشهد افزایش یافته است ولی متناسب با نرخ افزایش جمعیت نبوده و اختلاف فاحشی بین سرانه فضای سبز شهری کنونی با سرانه استاندارد بین المللی و ملی وجود دارد. در سال ۱۳۸۷ میانگین سرانه پارک در بین مناطق شهرداری مشهد ۲/۶ متر مربع و سرانه فضای سبز ۶/۶ متر مربع برآورد شده است. سرانه مصوب وزارت مسکن و شهرسازی برای فضای سبز شهر مشهد بین ۷ تا ۱۲ متر مربع می باشد که در بین مناطق شهرداری مشهد، تنها منطقه ۷ با ۱۱/۵ متر مربع سرانه فضای سبز (پارک) به این رقم نزدیک می باشد. با مطالعه نقاط قوت و ضعف فضای سبز شهر مشهد نیز می توان گفت که اگر چه در زمینه مدیریت فضای سبز شهری اقدامات مؤثری توسط شهرداری مشهد صورت گرفته ولی اکثر این

اقدامات جنبه فیزیکی داشته و خصوصاً این که در طراحی فضای سبز به ارتقاء بهره وری اکولوژیک این فضاها توجه چندانی نشده است. بنابراین چنانچه در مدیریت فضاهای سبز شهری به ارتقاء نقش مردم در اداره این فضاها و همچنین افزایش بهره وری اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی آنها بیندیشیم، می توانیم به توسعه پایدار شهری نیز نایل شویم.

۶- راهکارها

- ۱- ارتقاء نقش مردم به عنوان کاربران از طریق ارائه آموزشهای لازم و تقویت احساس مسئولیت در مردم.
- ۲- ارتقاء بهره وری اکولوژیکی فضاهای سبز شهری از طریق حفاظت فضای سبز موجود و جلوگیری از تخریب آنها، مدیریت درختان خیابانی و پارک های عمومی، انتخاب گونه های مناسب، رعایت اصول علمی در مرحله کاشت و نگهداری گیاهان، جنگلداری شهری، مکان یابی به منظور ایجاد و توسعه فضای سبز شهری، بررسی امکان استفاده از زمین های رها شده شهری به منظور گسترش فضای سبز.
- ۳- ارتقاء بهره وری اجتماعی فضاهای سبز شهری از طریق افزایش ایمنی، امنیت، تجهیزات، تسهیلات، دسترسی راحت، سازگاری و هماهنگی، مدیریت فعال، پراکنش مناسب و ...
- ۴- ارائه و تدوین قوانین خاص جهت طراحی و ساخت فضاهای سبز اکولوژیک (اکوپارک ها) در شهر مشهد
- ۵- اخذ عوارض از اراضی و مسکن مجاور پارکها که ایجاد پارک در افزایش قیمت آنها مؤثر بوده است.
- ۶- تقویت زمینه های سرمایه گذاری در اطراف و داخل پارکها (بخصوص پارکهای ناحیه ای و منطقه ای) با هدف ایجاد اشتغال بیشتر و درآمدزایی برای شهروندان و شهرداری.

۷- منابع و مأخذ

۱- جهاد دانشگاهی و شهرداری مشهد، بررسی آثار اقتصادی، اجتماعی گسترش فضای سبز شهر

مشهد و تأثیر آن بر مدیریت شهری، ۱۳۸۶

۲- شهرداری مشهد، سازمان پارکها و فضای سبز

۳- مهران، مهندسین مشاور، طرح جامع مشهد، وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۴۵ - ۱۳۷۰

۴- <http://www.sabzgostar-co.com/site/index.php>

۵- <http://sabziran.ir/index.php>

۶- <http://www.daneshnameh.roshd.ir>

۷- <http://green-city.blogfa.com>

۸- www.subjectmatters.com/indicators/sustainability/definitioncommunity.html